

БІДНІСТЬ ЯК ПРОЯВ ДИСБАЛАНСУ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

Анотація

Досліджується сучасна соціально-економічна політика України, яка впливає на підвищення рівня добробуту населення. Подолання ж бідності виступає основним із складових завдань досягнення даної політики. Посилення виробничо-економічної диференціації регіонів, зростаюча диспропорція рівня життя населення міських та сільських поселень, зниження рівня та якості освіти і кваліфікації, депопуляція населення, високий рівень захворюваності, війна – все це є наслідком неухильного негативного впливу бідності на всі сфери життєдіяльності суспільства, що вже на сьогодні спричиняє зростання соціальної напруги у суспільстві, стримує та дестабілізує соціально-економічний розвиток країни в умовах сьгоднішніх цивілізаційних змін. Саме тому подолання бідності в Україні розглядається як основа подолання диспропорцій у структурі доходів населення, які виникають через нерозвиненість підприємницького потенціалу та не сформованість середнього прошарку суспільства, що є чинником дестабілізації та конфлікту особистісних інтересів стосовно забезпечення соціальної справедливості у суспільстві.

Ключові слова: бідність, дисбаланс, диспропорції, цивілізаційні зміни, індикатори бідності, домогосподарства, прожитковий мінімум.

Л. В. Шинкарук, д.э.н., профессор,
член-корреспондент НАН Украины,

А. А. Вдовичен, к.э.н., доцент,
Черновицкий торгово-экономический институт КНТЭУ,
г. Черновцы

БЕДНОСТЬ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ ДИСБАЛАНС РЫНКА ТРУДА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

Аннотация

Исследуется современная социально-экономическая политика Украины, которая влияет на повышение уровня благосостояния населения. Преодоление же бедности выступает основным из составляющих задач достижения данной политики. Усиление производственно-экономической дифференциации регионов, растущая диспропорция уровня жизни населения городских и сельских поселений, снижение уровня и качества образования и квалификации, депопуляция населения, высокий уровень заболеваемости, война – все это является следствием неуклонного негативного воздействия бедности на все сферы жизнедеятельности общества, уже сегодня приводит к росту социальной напряженности в обществе, сдерживает и дестабилизирует социально-экономическое развитие страны в условиях сегодняшних

цивилизационных изменений. Именно поэтому преодоление бедности в Украине рассматривается как основа преодоления диспропорций в структуре доходов населения, возникающих из-за неразвитости предпринимательского потенциала и несформированность среднего слоя общества, который является фактором дестабилизации и конфликта личных интересов по обеспечению социальной справедливости в обществе.

Ключевые слова: бедность, дисбаланс, диспропорции, цивилизационные изменения, индикаторы бедности, домохозяйства, прожиточный минимум.

Постановка проблеми. Скорочення доходів, девальвація, інфляція, безробіття та війна переформатували соціальні прошарки українського суспільства і підвели багатьох до межі бідності. Рівень життя людей залежить від двох показників: доходів та цін. Крізь їх призму можна побачити, якою є динаміка життя в цілому – негативною чи позитивною.

Основним завданням соціально-економічної політики України є підвищення рівня добробуту населення, а подолання бідності виступає основним із складових завдань досягнення поставленої мети. Посилення виробничо-економічної диференціації регіонів, зростаюча диспропорція рівня життя населення міських та сільських поселень, зниження рівня та якості освіти і кваліфікації, депопуляція населення, високий рівень захворюваності, війна – все це є наслідком неухильного негативного впливу бідності на всі сфери життєдіяльності суспільства, що вже на сьогодні спричиняє зростання соціальної напруги у суспільстві, стримує та дестабілізує соціально-економічний розвиток країни в умовах сьогоднішніх цивілізаційних змін. Саме тому подолання бідності в Україні розглядається як основа досягнення усіх стратегічних цілей сталого позитивного розвитку держави.

Диспропорції у структурі доходів населення виникають через нерозвиненість підприємницького потенціалу та не сформованість середнього прошарку суспільства, що є чинником дестабілізації та конфлікту особистісних інтересів стосовно забезпечення соціальної справедливості у суспільстві.

Так, квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення (співвідношення мінімального рівня доходів серед найбільш забезпечених 20% населення до максимального рівня доходів серед найменш забезпечених 20% населення, ранжованого за показником середньодушових еквівалентних доходів) за даними 2014 р. становить 3,1 рази (і це, враховуючи, що у статистичну вибірку обстеження доходів домогосподарств не потрапляють домогосподарства з дуже високими доходами) [22, с. 95].

Необґрунтована диференціація доходів населення загострює соціальний дисбаланс ринку праці у вигляді бідності. Україна належить до країн зі

стабільно високим рівнем бідності. Проблема бідності є складною, зростаючою, комплексною проблемою, яка потребує детального і ретельного розгляду, значного часу і великого обсягу аналітичних досліджень.

Аналіз досліджень та публікацій свідчить, що у науковій літературі останнім часом приділяється значна увага проблемам бідності та зниженню життєвого рівня населення країни. З середини 1990-х років проблему бідності активно обговорювали в наукових колах України. Найбільш відомими є роботи Е. М. Лібанової (E. Libanova) [3; 9], де вперше в Україні закладено теоретико-методологічне підґрунтя бачення проблеми; Ю.І. Саєнка (Yu. Saenko) [19], в яких розглядаються здебільшого соціологічні аспекти проявів бідності; А. Ф. Ревенка (A. Revenko) [18], які були присвячені статистичній оцінці явища та порівнянню його масштабів з радянським періодом; І. Ф. Гнібіденка (I. Hnybidenko) [20], який розглядає бідність як складову соціальної безпеки та акцентував увагу на специфіці бідності сільського населення; В. О. Мандибури (V. Mandybura) [11], де бідність визначено в контексті загального зниження життєвого рівня населення та кризи суспільного устрою, В. І. Паніотто (V. Paniotto), присвячених особливостям вимірювання бідності з використанням даних соціологічних опитувань.

Однак в останні роки ця тема випала з переліку пріоритетних напрямів досліджень, оскільки сталість тенденцій та профілів бідності робили малоефективними подальші наукові пошуки. Публікації останніх років концентрувалися переважно на оцінках масштабів явища серед окремих груп населення та немонетарних аспектах бідності. Поява нових форм бідності поки не мала активного обговорення в науковій літературі, оскільки з об'єктивних причин не могла бути повністю ідентифікована і не визначався її вплив на ринок праці.

У свою чергу, бідність можна визначати у вузькому і широкому значенні. При вузькому підході бідність розглядають з точки зору тільки матеріальних негараздів. Під широким визначенням бідності розуміють результат економічних, політичних і соціальних процесів, які взаємодіють і підсилюють один одного, збільшуючи труднощі, від яких потерпають бідні. Даний підхід визначення бідності включає не тільки доходи й рівень споживання фізичної особи або домогосподарства, але й нерівність у доступі до послуг охорони здоров'я, освіти, культури, соціальної захищеності тощо. Звідси, ми бачимо, що з бідністю можна боротися за окремими конкретними напрямками – у сфері освіти, охорони здоров'я, зайнятості, соціального захисту населення тощо.

Цілі статті. Проблема полягає в тому, щоб сформулювати для нашої країни реальні цілі й науково їх обґрунтувати, визначити систему показників для діагностики стану бідності та її моніторингу, а також провести оцінку результатів відповідних заходів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Причинами існуючої в Україні бідності можна назвати вкрай слабку адаптацію національної економіки до процесів глобалізації, низьку продуктивність праці та її невідповідну організацію, не конкурентоспроможність цілих галузей і виробництв, превалювання низькооплачуваних робочих місць і дефіцит фахівців необхідної кваліфікації, що призвело до зниження доходів населення, убогості його значної частини і його звуженого відтворення.

Результатом здійснення політики перерозподілу коштів від середніх прошарків суспільства до бідних призвело до скорочення рівня відносної бідності. Низькі темпи зростання доходів середніх прошарків суспільства призвели до штучного заниження середнього (медіанного) значення доходу (витрат), і, відповідно, знизилася вартісне значення межі бідності. Це, у свою чергу, забезпечило позитивну динаміку рівня відносної бідності.

Традиційні ознаки української бідності та нерівності – профілі, групи ризику та території – залишаються незмінними. Стабільними є надвисокі ризики бідності сімей з дітьми, особливо багатодітних, сімей з дітьми до 3-х років та сімей з подвійним демоекономічним навантаженням (див. табл. 1) [25].

Оцінка рівня бідності за типами домогосподарств засвідчує, що в найгіршому стані перебувають домогосподарства з дітьми, у яких цей показник у 1,2 рази вищий за середньоукраїнський. Дані свідчать, що в групі ризику, як і раніше, перебувають домогосподарства з двома дітьми та більше. Наприклад, у родинах із трьома й більше дітьми рівень бідності сягає 70%, а в домогосподарствах, де є діти й безробітні, – до 40% [23]. Серед домогосподарств з дітьми також суттєвою є диференціація за показниками бідності: найкраща ситуація спостерігається у домогосподарствах, де всі дорослі працюють (23,7%), та у домогосподарствах з однією дитиною (27,7%) [24].

Погіршення показників бідності у 2012 р. характерне для більшості регіонів, причому воно є суттєвим і за рівнем, і за глибиною бідності. Дана тенденція загострюється і в наступні роки. Осередками бідності є північно-західний і південно-центральний регіони. Більш благополучна ситуація – у центрі, на сході й у частині півдня. Урахування особливостей регіонального ціноутворення принципово не змінює ситуацію; можна

сказати, що відбувається процес поглиблення регіональної диференціації за ситуацією з бідністю [1].

Таблиця 1

Основні індикатори бідності в Україні*

Індикатори бідності	2000	2001	2003	2005	2007	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Питома вага населення, чие добове споживання є нижчим 5*(4,3) дол. США на добу за ПКС	11,9	11,0	4,0	1,3							
				9,0	6,6	3,8	3,5	2,5	1,9	2,3	1,9
Питома вага бідного населення за національним критерієм, % (відносна бідність)	26,4	27,2	27,6	27,1	27,3	27,4	26,4	24,1	24,3	25,5	24,5
Питома вага бідних серед дітей, %	33,4	34,9	34,9	36,7	36,3	35,1	33,2	32,7	32	33,1	32,6
Питома вага бідних серед працюючих осіб, %	21,6	22,6	21,1	22,3	21,7	21,1	20,6	19,7	19,6	20,7	20,0
Питома вага витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств	64,9	62,6	58,6	56,6	51,4	48,9	50	50	50	50,1	50,1

*Джерело: побудовано за даними: United Nations Development Programme [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/gu/ga/undp/> та Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

**Примітка: до 2005 р. використовувалося значення 4,3 дол. США на добу за паритетами купівельної спроможності валют (ПКС), тому значення індикатора 1 представлено двома динамічними рядами.

Влітку 2009 року Центром Разумкова було проведено опитування щодо суб'єктивної самооцінки українців відносно власного рівня життя, яке показало, що кожному шостому українцю (17,4%) не вистачає грошей навіть на купівлю необхідних продуктів, а 39,4% опитаних українців зізналися, що їхніх доходів вистачає лише на продукти і придбання найнеобхідніших недорогих речей [8].

У 2002–2014 рр. здійснювалося також дослідження соціологічною службою Центру Разумкова щодо можливості населення України самоідентифікуватися за рівнем доходів. Так, до групи з вищим рівнем доходів себе відносили у червні 2002 р. 1,8% опитаних, у жовтні 2008 р. – 1,7%, а у жовтні 2014 р. – лише 1,3% опитаних. Спостерігається динаміка зменшення частки представників середнього класу, достатньо вагомою залишається частка опитаних, що самоідентифікуються як представники нижчого класу, – за результатами 2014 р. цей показник становив 31% [22, с. 97].

Ще одна проблема – те, що рівень бідності за прожитковим мінімумом є найбільш чутливим до зміни реального ВВП. Україна є чи не єдиною країною світу, що не здолала кризу 2008–2009 рр., оскільки її економіка до цих пір не вийшла на показники 2007 року. ВВП України скоротився на 1,3%, а промислове виробництво – на 4,2%. За даними МВФ, ВВП США виріс на 2,5%, Китаю – на 7,4%, Росії й Туреччини – на 2,9%, Польщі – на 1,4%, а в Україні скоротився на 1,3%. Проте, за даними Держстату, ВВП України за 2012 р. збільшився на 0,2%. У рейтингу ООН за обсягами ВВП на душу населення (за паритетом купівельної спроможності) Україна займає 103 місце серед 181 країни світу. Окрім цього, Україна увійшла в дев'ятку найменш заможних європейських держав за рівнем купівельної спроможності громадян. Як свідчить дослідження міжнародної компанії GFK, яка проаналізувала можливі видатки в цьому році в 42 європейських країнах, у середньому кожен громадянин із цих держав витратить у 2013 р. на оплату товарів і послуг 12,8 тис. євро, у той час як українці та мешканці ще восьми держав, серед яких – Білорусь та член Євросоюзу Болгарія, менше 25% цієї суми [5].

За даними ООН, на початку лютого 2016 року в Африці поріг бідності складав 1,25 долара на день, в Україні – півтора долара. Звідси, ми сміливо можемо робити висновок, що прожитковий мінімум в Україні наближається до порогу бідності африканських держав. За даними Організації Об'єднаних Націй, за межею бідності проживає понад 80 відсотків українців. Таке становище призводить до того, що незаможні люди погано харчуються і, зрештою, погіршується їхнє здоров'я. Фахівці радять у зв'язку з цим реформувати податкову систему щодо ввезення і реалізації продуктів, а також компенсувати вартість ліків для населення [12].

Так, за стандартами ООН, якщо людина витрачає на проживання та продукти харчування менше 5 доларів на день, а на місяць – менше 150 доларів, то вона живе за порогом бідності (див. рис.1.), тобто в Україні, за курсом Нацбанку, мінімальна зарплата мала б становити приблизно 3750 гривень [5].

Для подолання проблеми держава має затвердити поняття «межа бідності», а значить встановити поріг не оподаткування на рівні 5 доларів на день (3750 грн. на місяць) на кожного члена сім'ї, говорять експерти. Для покращення умов життя українського населення також пропонують знизити податок на ввезення і реалізацію продуктів з 20 до 7 відсотків. А також розробити і впровадити повномасштабну програму з реімбурсації (компенсації вартості ліків для населення) [5].

СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

За даними Держстату України, у серпні 2015 року середня зарплата українців склала 4205 грн. Порівняно з липнем 2015 року вона зменшилася на 148 грн., або 3,4%. Найбільше знизилися доходи у працівників сільського, лісового та рибного господарства – на 8,8%. В середньому у серпні вони отримували по 3300 грн. На 2,7% зменшилися зарплати у представників промисловості – 4900 грн. [4].

У Державній службі статистики підраховали, що за рік реальні зарплати українців просіли на 19,2%. А от ціни на продукти харчування навпаки виросли – аж на 45%. Враховуючи ж новий поріг бідності від Світового банку, соціологи вже підраховали, що 7 млн. українців, або 16,4% населення країни відтак опинилися за порогом бідності. За розрахунками Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України та міністерства економічного розвитку і торгівлі, цього року рівень бідності зростає на 32%, хоча раніше планувалося лише 7% [4].

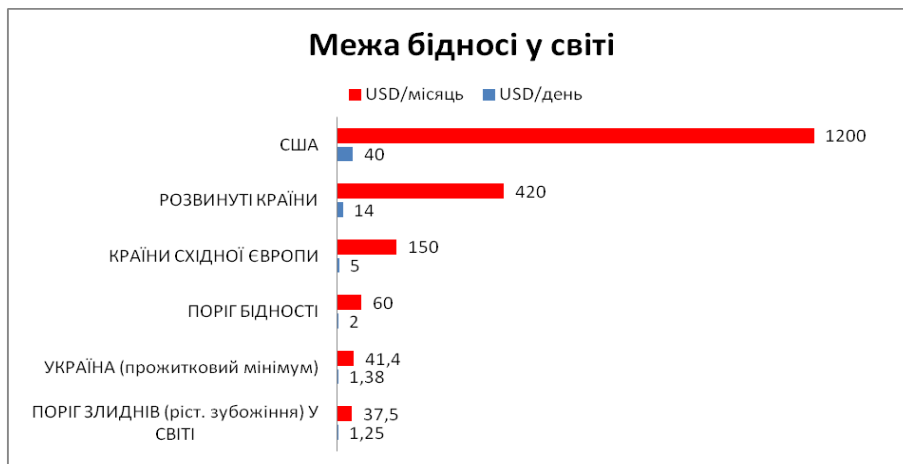

Рис. 1. Межа бідності у світі*

*Джерело: ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrreal.info/ua/statti/69333-80-vidsotkiv-naselennya-ukraini-zhive-za-mezheyu-bidnosti-oon>

В інтерв'ю видання «Аргументы и Факты» директор Інституту демографії і соціальних досліджень Елла Лібанова висловила таку думку: «Нам не вдалося подолати бідність. Причому, якщо в перший період розвитку цього 15-річчя ми досягли значного прогресу, то після кризи 2008-2009 років все почало погіршуватися, і, чесно кажучи, я не зовсім розумію, як сьогодні ми зможемо зламати цю тенденцію» [21].

Інакший погляд на бідність має очільник Об'єднання організацій роботодавців Харківщини, заслужений економіст України Леонід Рубаненко. За його словами, підвищення цін в Україні призвело до того, що населення

почало проїдати свої заощадження. Однак враховуючи, що такі «підшкірні» запаси в людей є, мова про бідність не йде. В Україні зараз 50% економіки знаходиться в тіні, а отже інформація щодо наших доходів відсотків на сорок не відповідає дійсності, – розповідає Леонід Рубаненко. – «Українці не помирають від голоду. Це факт. Так, частина людей за рівнем свого добробуту зараз наблизилася до рівня пострадянського періоду, але про абсолютну бідність говорити тут не можна» [21].

Проте ми не можемо погодитися з даним твердженням, оскільки при збереженні такого темпу стагнації економіки найбільш незахищені верстви населення (які вже знаходяться за межею бідності) почнуть помирати, позбавляючи при цьому уряд зайвих проблем із соціальним та економічним забезпеченням. А тому ми вважаємо, що в Україні динаміка зuboжіння населення набирає катастрофічних обертів і не потрібно чекати, коли в населення закінчатся їх заощадження, що призведе до нового «Майдану» і громадянської війни. З цією проблемою необхідно боротися, з нашої точки зору, за такими двома основними напрямками:

- створення умов для самозабезпечення нормального рівня добробуту всіх родин із працездатними дорослими на трудовій основі;
- формування системи ефективного соціального захисту вразливих груп населення і гарантій недискримінаційного доступу до безкоштовних або дотаційних ресурсів.

Іншими словами, необхідно одночасно створювати умови для соціальної підтримки тих, хто дійсно без неї не може обійтися, і самостійного виходу з бідності працездатних верств населення на трудовій основі.

В умовах сьогоднішніх цивілізаційних змін соціальна політика більшості країн світу полягає в модернізації існуючих систем доходів населення й систем соціального захисту. Це, в свою чергу, диктує необхідність теоретичного осмислення процесів, які провокують формування бідності працездатного населення, і практичної реалізації заходів з подолання значних масштабів бідності, маючи на меті підвищення рівня життя населення та створення сприятливих умов для розвитку трудового потенціалу сучасного суспільства.

Нагальною проблемою бідності, яку особливо важливо вирішити – це проблема бідності працюючих. Ми вважаємо, що саме за рахунок ефективної праці працездатного населення може бути створений фундамент для відповідного соціально-економічного розвитку країни, який є єдиним джерелом подолання бідності, а саме суттєвого скорочення її обсягів та зменшення її рівня. Впливати на бідність ефективно можна тільки на основі економічного зростання. В свою чергу, вразливість

багатьох домогосподарств щодо ризиків бідності пов'язана з відсутністю членів родин з високими доходами [2].

Отже, ми сміливо можемо констатувати той факт, що в Україні, крім традиційної соціальної бідності (до якої ми можемо віднести багатодітні родини, неповні родини з дітьми тощо), існує й економічна бідність.

Суть економічної бідності полягає в тому, що навіть працездатні громадяни не можуть забезпечити собі соціально прийнятний рівень добробуту через наступні причини: низький рівень оплати праці; нерозвиненість або відсутність ринку праці у депресивних регіонах України; низька конкурентоспроможність певних сфер української економіки; невисока продуктивність праці у багатьох сферах економіки; наявність на ринку праці значної частки сегментів з низькою кваліфікованою, малоприбутковою працею.

За словами Марії Хомяк, у сучасному світі бідність має дещо інше трактування – відносність, адже зараз традиційні ознаки бідності (недоїдання, відсутність елементарних благ) відходять у минуле. Відносна бідність – це нездатність забезпечити пристойний для цього суспільства рівень життя; вона виявляється при порівнянні індивідом власних можливостей із можливостями інших членів суспільства сьогодні або із їхніми власними можливостями в минулому. Якщо абсолютна бідність характеризує переважно фізіологічні ознаки, то відносна – соціальні. Відносно бідними можна вважати й тих, хто, хоча й живе в певному матеріальному достатку, але все-таки відчуває обмеження в соціальній, культурній, політичній сферах та брак вільного часу й можливостей відпочинку [23].

«Відносна бідність – це неможливість через нестачу ресурсів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству у конкретний період часу» [15; 16]. Із визначення відносної бідності випливає її принципова неподоланність, у суспільстві може бути ліквідована абсолютна бідність, але завжди зберігається відносна бідність. Вона має місце навіть тоді, коли стандарти життя всіх прошарків суспільства підвищилися.

Отже, сьогоднішні працюючі бідні – значна частка українських бідних, які в більшості своїй і абсолютно, і відносно бідні. Іншими словами, до працюючих бідних належить частина населення, що одержує дохід від трудової діяльності, який не дозволяє задовольнити природно-фізіологічні, матеріальні, духовні потреби і перешкоджає відтворенню робочої сили.

Залежно від соціального статусу аналіз рівня бідності населення свідчить, що серед працюючих за наймом та самозайнятих рівень бідності практично однаковий, тоді як серед роботодавців – у 2,3 раза нижчий.

Відповідно до даних Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ, в Україні 26% бідних, 8-10% тих, хто має середній дохід, решта – це люди, котрі перебувають на межі бідності. Їх ще не можна назвати бідними, але й не можна віднести до середнього класу. Як ми вже зазначали вище, за оцінками ООН в Україні на межі бідності перебуває близько 80% населення. Багатих у нас 0,5%, тоді як у цивілізованих країнах – понад 5%. З іншого боку, досліджуючи рівень життя українців, науковці, практично, не мають доступу до інформації про найбагатших українців, хоча майнове розшарування в Україні можна помітити неозброєним оком [7, 14].

У 2013 р. четверо українців задекларували мільярдні доходи, а вже в 2016 році Американська редакція Forbes опублікувала свіжий рейтинг найбагатших людей планети, серед них – 5 українців, загальні статки найбагатших українців оцінюють у \$7,1 млрд. (і це тільки офіційно) [6].

Отже, концепція відносної бідності, яка досить добре спрацьовує для розвинених країн, для бідніших держав, таких як Україна, дає дещо викривлену картину. Наприклад, якщо розглядати відносну бідність саме за прийнятим у Європі принципом медіанного доходу, то бідних в Україні приблизно стільки ж, скільки у Франції чи Німеччині. Проте зрозуміло, що рівень життя цих бідних дуже різниться, оскільки якість життя в Україні та у Франції й Німеччині також дуже відрізняються [12].

Таке викривлення зумовлене значним розшаруванням українського суспільства та нерівністю доходів населення. Співвідношення загальних доходів 10% найбільш і найменш забезпеченого населення становить 5,3 рази, однак, за оцінками експертів, реальна ситуація щодо диференціації доходів набагато гірша – більш ніж у 40 разів [17]. З іншого боку, країни, які розвиваються, також характеризуються великою часткою тіньових доходів, хоча їхній реальний заробіток вищий за величину прожиткового мінімуму, а тому і тут порівняння суто за доходами також не спрацьовує.

Слід також зосередити увагу і на негативних наслідках від бідності працюючих, як для індивідів, суспільства так і для держави (див. рис. 2).

Світова практика вказує на відсутність такого феномена, як бідність людини праці, але на всьому пострадянському просторі, яка породжена особливостями економічної динаміки перехідного періоду, її якісними характеристиками, бідність працюючих в Україні присутня. Так, ринок праці через попит та пропозицію робочої сили, доступ до продуктивної зайнятості, відмінності робочих місць, скорочений робочий день, тиждень, відпустки за власний рахунок та інші свої характеристики впливає на бідність. Розподіл працездатних громадян на ринку праці визначає

диференціацію рівня їх життя, і саме таким чином визначає рівні бідності. З точки зору рівня оплати праці бідність також обумовлюється розвитком ринку праці через галузеві, кваліфікаційні, регіональні та інші відмінності.

Рис. 2. Негативні наслідки від бідності працюючих

Варто зауважити, що в сучасних умовах високий рівень бідності значної частини працездатного населення пов'язаний з необхідністю розроблення програм адресної соціальної допомоги населенню. Але є інший шлях, який вказує на те, що не можна ефективно вирішити проблему бідності поза вдосконаленням політики оплати праці. Це в свою чергу зумовлює необхідність: детального дослідження тих механізмів оплати праці, які «сприяють» виникненню бідності й ризику для працездатного населення потрапити в категорію бідних; створення умов для економічно активної частини населення достатньо заробляти і тим самим утримувати себе й свою родину.

Українська модель бідності – це тенденція економії на заробітній платі, яку від початку переходу до ринкової економіки демонстрували як роботодавці, так і держава, і яка посилилася під час кризи, призвела до відповідних соціальних наслідків, передусім – бідності населення.

Політика оплати праці може здійснювати різний вплив на процес соціального розшарування населення, що може відбитися на динаміці бідності як позитивно, так і негативно, збільшуючи масштаби бідності. До факторів впливу заробітної плати на бідність слід віднести: наявність низькооплачуваних робочих місць, оплата праці яких не забезпечує прожиткового мінімуму працездатного населення; широке використання

«сірих» та «чорних» схем виплати заробітної плати; затримки з виплатою заробітної плати; інфляційне знецінення реальної оплати праці; урізування премій тощо. Про це свідчать дані рисунку 3 та 4, які показують, наскільки знизилися як абсолютні, так і відносні рівні заробітних плат українських працівників під час кризи.

Хронічна бідність характерна для більшості галузей бюджетного сектора і низки галузей позабюджетного сектора економіки. Це зумовлено передусім неадекватною, низькою оплатою праці у цих сферах економіки.

Для порівняння зауважимо, що, наприклад, у США тільки 5–6% працюючих одержують заробітну плату, нижчу за межі бідності, при цьому мінімальна заробітна плата забезпечує близько 140% прожиткового мінімуму [10].

Рис. 3. Динаміка номінальної та реальної заробітної плати в Україні*

*Джерело: За даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>

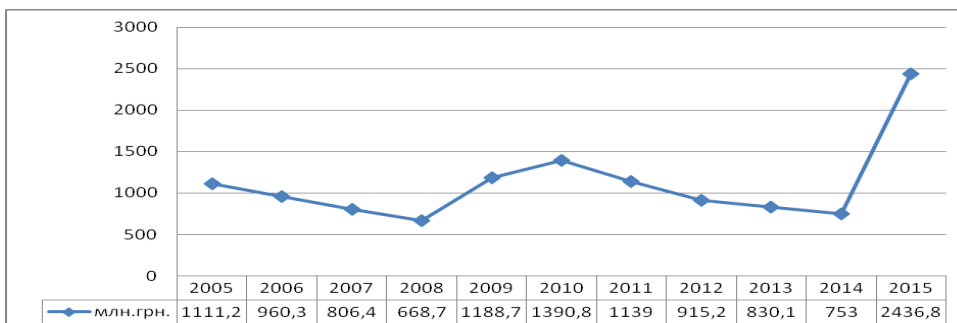

Рис. 4. Заборгованість заробітної плати на початок року, млн. грн.*

*Джерело: За даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>

В Україні характерною є галузева характеристика бідності працюючих, що проявляється у міжгалузевому розриві питомої ваги працівників, які одержували зарплату, нижчу за прожитковий мінімум (показник, що характеризує абсолютну бідність).

Працююче населення в бюджетній сфері та сільському господарстві є одним з найбідніших, через причини низького рівня середньої заробітної плати та несправедливо занижений розмір мінімальної заробітної плати. Так, у світовій практиці найбільш оптимальним є співвідношення, коли мінімальна зарплата становить 50-60% від середньої. А тому ми вважаємо, що мінімальна заробітна плата як для працівників, так і для роботодавців є найважливішим відправним моментом при формуванні ціни робочої сили на ринку праці. Але при кожному підвищенні мінімальної заробітної плати слід прораховувати його можливі наслідки – як позитивні, так і негативні.

Ще однією причиною, що негативно впливає на бідність населення, є відстрочення виплати заробітної плати. Наростання обсягу заборгованості із заробітної плати є одним з визначальних факторів зниження реальної заробітної плати працівників і прямо пов'язане з підвищенням частки бідних. Роботодавці, порушуючи трудові права працівників на своєчасну оплату виконаної роботи, ускладнюють життя передусім незаможному населенню.

Іншою причиною наростання бідності населення є неформальна оплата праці, що тісно пов'язано із приховуванням від соціальних податків, одержало широке розповсюдження, особливо в умовах триваючої кризи. А тому сьогодні стає дуже актуальною проблема розробки нових адекватних методів оцінки масштабів тіньової зайнятості по Україні, її регіонах і основних видах економічної діяльності. За оцінками Конфедерації роботодавців України, «в тіні» працюють близько 5–7 млн. українців. За даними Світового банку, без запису в трудовій книжці і без відповідних прав працівника в Україні працює третина від усього працюючого населення. З них дещо більше 60% зайняті в особистих селянських господарствах, які ще називають підсобними. За даними Кабінету Міністрів України, з 20 млн. працездатних громадян офіційно працюють лише 13 млн. осіб. Враховуючи складність прогнозування сфери зайнятості та враховуючи накопичений досвід у цій сфері, прогноз тіньової зайнятості був здійснений на основі так званого «італійського методу» з використанням показників погодинного виробітку найманих працівників [22, с. 99].

За результатами досліджень Інституту соціології НАН України, в Україні щонайменше 4 мільйони людей отримують зарплатню нелегально. Близько 140 мільярдів гривень виплачується в «конвертах» і відповідно не оподатковується, а це означає, що до держбюджету щороку не

надходить 50 млрд. грн. За оцінками Державної податкової служби, за рік в Україні виплачується 170 млрд. грн. зарплати в «конвертах». Це 43% фонду оплати праці 2012 р. Обсяг зарплат в «конвертах» у 2013 р. вже досяг 200 млрд. грн. [13].

Сьогодні в тіні перебуває близько половини українських зарплат, через що, за даними ДПА, Україна щорічно втрачає приблизно 10 млрд. грн. податків. За самими мінімальними оцінками, 12–15% оплачуваного часу працівника перебуває у «тіні», що, з одного боку, дозволяє збільшити заробітну плату працівникам (певним категоріям) у середньому на 13,2%, але з іншого – скорочує кошти на їх майбутні пенсії, соціальні виплати тощо [22, с. 100].

Висновки. Диференціація в оплаті праці – між галузями, регіонами, різними професійними групами населення, – що різко зросла за останні роки, свідчить не просто про відрив ціни робочої сили від її вартості, але й про деградацію трудового потенціалу тих галузей економіки, де праця оплачується на рівні й нижче прожиткового мінімуму працездатного населення. Найбільше це стосується регіональної бідності, яка тісно пов'язана із проблемами територіальної структури національної економіки. Недарма кажуть, що бідність у нас має регіональний характер.

Політика щодо подолання соціальних диспропорцій ринку праці має зводитися до створення необхідних умов підвищення кожним працівником свого добробуту за рахунок особистого трудового вкладу та ділової активності. Основними механізмами в цьому напрямі можуть стати:

- здійснення деталізованого дослідження тих механізмів ринку праці, які сприяють виникненню бідності працюючих та визначення ризиків для працездатного населення щодо настання бідності. Виявлення сегментів ринку праці, де найбільша концентрація працюючих бідних;
- зміна пріоритетів державної соціальної політики з виключно підтримки соціально вразливих верств населення на пріоритетність забезпечення умов для реалізації трудового потенціалу бідного населення, що має активну життєву позицію;
- підтримка середнього класу як головного актора цивілізованого ринку праці, здатного узяти на себе відповідальність за власне майбутнє і вмотивованого до підвищення життєвого рівня;
- створення умов для легалізації доходів населення: нагляд за діяльністю роботодавців з точки зору приймання і звільнення найманих працівників і оплати їх праці;
- розвиток програм підтримки малого бізнесу, за рахунок якого можуть бути створені нові, якісні робочі місця. Створення в країні сприятливого ділового середовища;

- перегляд методології формування прожиткового мінімуму та впровадження у практику для використання у соціальної стандартизації бюджетів більш високого рівня;
- посилення впливу держави на оплату праці в малому та середньому бізнесі. Йдеться передусім про усунення нелегальної зайнятості, більш жорсткий контроль та відповідальність при порушенні законодавства з питань найму та мінімальних розмірів оплати праці.

Список використаних джерел:

1. Вітковська К. В. Моніторинг диференціації рівня доходів населення на регіональному рівні / А. З. Підгорний, К. В. Вітковська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – №9/1(148). – С. 62-65.
2. Вітковська К. В. Проблемні питання оцінки рівня бідності населення // К. В. Вітковська. – Науковий вісник. – №2(210). – 2014. – С. 19-31.
3. Демографічні фактори бідності / За ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України, 2009. – 184 с.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Офіційний сайт інформаційного агентства «Українські реалії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrreal.info/ua/statti/69333-80-vidsotkiv-naselennya-ukraini-zhive-za-mezheyu-bidnosti-oon>
6. Сайт новин ESPRESO.TV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://espresso.tv/news/2016/03/01/u_reytyng_milyarderiv_forbes_2016_potrapuly_pyat_ukrayinciv
7. Зануда А. 21 рік незалежності: витрати на харчі – понад 50% доходів середньої родини. 24 серпня, 2012 р. [Електронний ресурс] / А. Зануда. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2012/08/120823_ukraine_independence_people_az.shtml.
8. Карпинская В. Украинцам хватает лишь на еду и недорогие вещи [Електронний ресурс] / В. Карпинская // Tochka.net. – 2009. – 3 сентября. Режим доступу: <http://news.tochka.net/17827-ukraintsam-khvataet-lish-na-edu-i-nedorogie-veshchi>
9. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу : монографія / Е. М. Лібанова. – К. : КНЕУ, 2008. – 330 с.
10. Лебедева Л. Ф. Проблемы измерения и динамики уровня бедности / Л. Ф. Лебедева // Менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 78–95.
11. Мандибура В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В. О. Мандибура. – К. : Парламентське вид-во, 1998. – 256 с.
12. Межа бідності в Україні та Європі [Електронний ресурс] // Z-Украина статистика, економіка, тенденції. – Режим доступу : <http://zet.in.ua/socium/mezha-bidnosti-v-ukraini-ta-yevropi>.
13. Объем теневой зарплаты в Украине составляет ориентировочно 200 млрд. гривен – профсоюзы [Электронный ресурс] // Голос столицы. – 2013. – 19 июля. – Режим доступа : http://newsradio.com.ua/rus/2013_07_19/Obem-tenevoj-zarplati-v-Ukraine-sostavljaet-orientirovochno-200-mlrd-griven-profsojuzi/
14. Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень України [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.idss.org.ua.
15. Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 31 серпня 2011 р. №105. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1057-2011-p>
16. Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності [Електронний ресурс] : Наказ МСП №629 від 8.10.2012. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1785>.

17. Про заходи з нагоди відзначення у 2013 році Всесвітнього дня соціальної справедливості [Електронний ресурс] : Постанова Президії ФПУ від 11.12.2012 № П-15-7. – Режим доступу : <http://fpsu.org.ua/pro-fpu/chlenski-organizatsiji/vseukrajinski-galuzevi-profspilki/142-den-socialnoispravedlivosti/247-zahodysocsprav>
18. Ревенко А. Бідні верстви населення в Україні (за даними досліджень сімейних бюджетів Держкомстатом України) / А. Ревенко // Україна: аспекти праці. – К., 1997. – №7. – С. 13–25.
19. Саєнко Ю. Феномен і особливості бідності в Україні / Ю. Саєнко // Україна: аспекти праці. – К., 1997. – №7. – С. 11–12.
20. Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / За ред. І. Ф. Гнибіденка, А.М. Колота, В.В. Рогового. – К. : КНЕУ, 2006. – 292 с.
21. Скільки в Україні бідних. Статистика [Електронний ресурс] . – Режим доступу : <http://www.slk.kh.ua/news/ekonomika/skilki-v-ukrayini-bidnikh-statistika.html>
22. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наукова доповідь / [Шинкарук Л. В., Бевз І. А., Барановська І. В. та ін.] ; за ред. чл.-кор. НАН України Л. В. Шинкарук ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2015. – 304 с.
23. Хомяк М. Я. Бідність в Україні у показниках соціальної статистики / М. Я. Хомяк // Соціологічні студії : наук.-практ. журн. / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2013. – №2(3). – С. 70–76.
24. Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна — 2014 (презентація моніторингової доповіді) [Електронний ресурс] // Вісник Національної академії наук України. – 2015. – № 1. – С. 76–79. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnanu_2015_1_13.pdf
25. United Nations Development Programme [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/ga/undp/>
26. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Lidiia Shynkaruk, Ph.D., Professor,
corresponding member of NAS of Ukraine,
Anatoliy Vdovichen, Ph.D., Associate Professor,
Chernivtsi Institute of Trade and Economics of KNUTE
Chernivtsi

POVERTY AS A MANIFESTATION OF LABOR MARKET IMBALANCE IN UKRAINE IN TERMS OF CIVILIZATION CHANGES

Summary

Socio-economic policy of Ukraine that affects increasing living standards of the population is under the consideration. Identifying poverty is the main component of the tasks to achieve this policy. Results of steady negative impact of poverty on all areas of society are: increased production and economic differentiation of regions, growing disparities in the living standards in urban and rural areas, reducing the level and quality of education and training, depopulation, high morbidity level, and the war. It is currently causing rising social tension in the society and destabilizes socio-economic development in current changes in the society.

That is why overcoming poverty in Ukraine is considered as a basis for overcoming disparities in income structure arising from the lack of development of entrepreneurial capacity and lack of middle class society that is a factor of destabilization and conflict of personal interests with respect to social justice in the society.

Keywords: poverty, imbalances, civilization change, indicators of poverty, household, living wage.

References:

1. Vitkovska, K.V., Podgorny, A.Z. (2013). Monitoring the differentiation of the level of incomes of the population at the regional level. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini [Formation of market relations in Ukraine]*, no. 9/1 (148), pp. 62-65 (in Ukr.).
2. Vitkovska, K.V. (2014). Problematic Issues in Assessing the Poverty of the Population. *Naukovyj visnyk [Scientific Herald]*, no. 2 (210), pp. 19-31 (in Ukr.).
3. Ed. E.M. Libanova (2009). *Demografichni faktory bidnosti [Demographic Factors of Poverty]*. Institute of Demography and Sociology Research NAS of Ukraine, Kyiv, 184 pp. (in Ukr.).
4. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (in Ukr.).
5. The official website of the Ukrainian Reality News Agency. Available at: <http://ukrreal.info/ru/statti/69333-80-vidsotkiv-naseleण्या-ukraini-zhive-za-mezheyu-bidnosti-oon> (in Ukr.).
6. News site ESPRESO.TV. Available at: http://espresso.tv/news/2016/03/01/u_reytyng_milyarderiv_forbes_2016_potraply_pyat_ukrayinciv (in Ukr.).
7. Zanuda, A. (2012). 21 years of independence: food costs – more than 50% of the income of the average family. Available at: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2012/08/120823_ukraine_independence_people_az.shtml (in Ukr.).
8. Karpinskaya, V. (2009). Ukrainians have enough for food and inexpensive things. *Tochka.net*, 3 September. Available at: <http://news.tochka.net/17827-ukraintsam-khvataet-lish-na-edu-i-nedorogie-veshchi> (in Russ.).
9. Libanova, E.M. (2008). *Bidnist' naseleण्या Ukrainy: metodolohiia, metodyka ta praktyka analizy [Poverty of the Ukrainian population: methodology, methodology and practice of analysis]*. Kyiv, 330 p. (in Ukr.).
10. Lebedeva, L.F. (2007). Problems of measurement and dynamics of poverty level. *Menedzhment [Management]*, no. 3, pp. 78-95 (in Russ.).
11. Mandibura, V.O. (1998). *Riven' zhyttia naseleण्या Ukrainy ta problemy reformuvannia mekhanizmiv joho rehuliuвання [The level of life of the population of Ukraine and the problems of reforming the mechanisms of its regulation]*. Parliamentary View, Kyiv, 256 pp. (in Ukr.).
12. The Poverty Line in Ukraine and Europe. *Z-Ukrayna statystyka, ekonomyka, tendentsyy [Z-Ukraine statistics, economics, trends]*. Available at: <http://zet.in.ua/socium/mezha-bidnosti-v-ukraini-ta-yevropi> (in Ukr.).
13. The volume of shadow wages in Ukraine is approximately 200 billion hryvnia – trade unions (2014). *Golos stolicy [Voice of the capital]*, 19 July. Available at: http://newsradio.com.ua/eng/2013_07_19/Obem-tenevoj-zarplati-v-Ukraine-sostavljaet-orientirovochno-200-mlrd-griven-profsojuzi (in Russ.).
14. Official site of the Institute of Demography and Social Studies of Ukraine. Available at: www.idss.org.ua (in Ukr.).
15. *On Approval of the State Target Social Program for Overcoming and Preventing Poverty for the Period until 2015*, CMU Decree of August 31, 2011, No. 105. Available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1057-2011-p> (in Ukr.).
16. *About the adoption of the Integrated Assessment of Poverty Method*, Order of the SME, No. 62, dated 8.10.2012. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1785> (in Ukr.).
17. *On measures to mark the World Social Justice Day in 2013*, Resolution of the Presidium of the FPU, dated 11.12.2012, No. П-15-7. Available at: <http://fpsu.org.ua/pro-fpu/chlenski-organizatsiji/vseukrajinski-galuzevi-profspilki/142-den-socialnoispravedlivosti/247-zahodyso sprav> (in Ukr.).
18. Revenko, A. (1997). Poor population in Ukraine (according to researches of family budgets by the State Statistics Committee of Ukraine). *Ukraina: aspekty pratsi [Ukraine: aspects of labor]*, no. 7, pp. 13-25 (in Ukr.).

19. Saenko, Y. (1997). Phenomenon and Peculiarities of Poverty in Ukraine. *Ukraina: aspekty pratsi [Ukraine: aspects of labor]*, no. 7, pp. 11-12 (in Ukr.).

20. Ed. I.F. Gribidenko, A.M. Kolot (2006). *Sotsial'na bezpeka: teoriia ta ukrains'ka praktyka* [Social Security: Theory and Ukrainian Practice]. KNEU, Kyiv, 292 p. (in Ukr.).

21. How many people are poor in Ukraine. Statistics. Available at: <http://www.slk.kh.ua/news/ekonomika/skilki-v-ukrayini-bidnikh-statistika.html> (in Ukr.).

22. Shynkaruk, L.V., Bezv, I.A., Baranovska, I.V. etc. (2015). *Strukturni transformatsii v ekonomitsi Ukrainy: dynamika, superechnosti ta vplyv na ekonomichnyj rozvytok* [Structural Transformations in the Ukrainian Economy: Dynamics, Contradictions and Influence on Economic Development]. National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 304 pp. (in Ukr.).

23. Khomyak, M.Ya. (2013). Poverty in Ukraine in the indicators of social statistics. *Sotsiologichni studii [Sociological Studies]*, Eastern Europe. Nats Un-t them. Lesia Ukrainka, Lutsk, No. 2 (3), pp. 70-76 (in Ukr.).

24. Millennium Development Goals. Ukraine – 2014, Presentation of the monitoring report (2015). *Visnyk Natsional'noi akademii nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, no. 1, pp. 76-79. Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnanu_2015_1_13.pdf (in Ukr.).

25. United Nations Development Program. Available at: <http://www.un.org/en/ga/undp> (in Ukr.).

26. Official site of the State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (in Ukr.).

